

Filosoffen

Ved ANDERS FOGH JENSEN

Marquard: Meningsforventning

Odo Marquard: Imperfektets filosofi

- eller: Hvad er meningen med meningen?

v.Anders Fogh Jensen - www.filosoffen.dk

En fremstilling af Odo Marquards "Zur Diätetik der Sinnerwartung" (in Apologie des Zufälligen, 1986, pp.33-53) efterfulgt af en diskussion af Marquards filosofi: Hans modernitetsbegreb, hans hermeneutik og to mulige kritikpunkter af forfatteren.

Indhold

1. Sinn / mening

Det emfatiske meningsbegreb

Kompensation

Pseudotilfredsstillelse af meningsdeficit gennem surrogater

Afsked med det perfekte

Legitimering og grænser for legitimering

2. Modernitet

Meningstab

Velfærdssamfund

Videnskabeliggørelse

Infantilisering

Tribunalisering

3. Marquard, hermeneutiker

Endelighed

Et svar på et meningsdeficit

Et svar på et begrundelsesproblem

Et svar på et begyndelsesproblem

Tradition

Konservativ

Præentionsreduktion

Imperfektets filosofi

4. Kritik af Marquard

Kritik ad modum Frankfurt: Legitimering af det bestående

Kritik ad modum Deleuze: Afskærer kreativitet

Odo Marquards filosofi kalder jeg for imperfektets filosofi af to grunde:

1. Marquard betoner som Gadamer den altid uafsluttede histories - imperfektums - rolle i fortolkningen.
2. Marquard betoner fortolkningens sandhedsmæssige begrænsning; fortolkningen er altid imperfekt. På denne baggrund appellerer han til tolerance og polyfoni.

1. Sinn / mening

Marquard skelner i "Zur Diätetik der Sinnerwartung" mellem flere meningsbegreber:

1. Det sanserelaterede meningsbegreb: Det har Sinn, som mærker. At have sans for noget er at have Sinn. F.eks er det at have en god smag Feinsinn.
2. Det forståelsesrelaterede meningsbegreb: Det har Sinn, som man kan give mening til. Det betyder ikke simpelthen det, som lader sig forstå, men det som gør en forskel. For eksempel kan man godt forstå påstanden at tværsommen af de ulige telefonnumre i Mainz er højere end tværsommen af de lige telefonnumre, men det er ikke en meningsfuld påstand i betydningen: Det gør ingen forskel. Mening er at gøre forskel.
3. Det emfatiske / lykkerelaterede meningsbegreb: Den tilværelse har Sinn, som er

lykkelig. Marquard mener, at mening er et dæknavn for lykke, og han sigter her ikke mindst til eksistentialismen og kritisk teori (Frankfurterskolen), som stræber efter hhv. en måde at leve på og et samfund, som der er mening med, dvs. som er lykkelig(t):

Det emphatiske meningsbegreb

Marquards filosofi veksler mellem at være en almen filosofi og en specifik tidskritik. Et omdrejningspunkt i Marquards filosofi er, at den moderne verden er kendetegnet ved et "Sinndefizit", en mangel på mening. Denne mangel på mening hænger efter Marquards mening sammen med det emphatiske meningsbegreb, idet dette begreb implicit rummer et begær i sig: Mening er tilfredsstillelse af et meningsbegær - mere specifikt et begær efter det absolutte - og den moderne situation kendetegnet ved at dette begær ikke er opfyldt.

Historisk set kan man datere flere kilder hvor meningsdeficittet diagnostiseres. Et af dem er Nietzsche, der i *Fröhliche Wissenschaft* påpeger, at når vi afslører kristendommen som falskmønteri, falder dens mening bort, og vi står derefter i et meningstomrum. Deficittet kan også fremstilles som oplysningens spørger, der har ædt den selvevidente mening med oplysningen op. Freud hævder, at den, der spørger til livets mening bliver syg. Med andre ord: Meningen med mening er der ingen mening med.

Kompensation

I Webers formulering betyder (natur)videnskabeliggørelsen af kulturen en affortrylning. Mennesket står tilbage i en orienteringskrise, fordi den naturvidenskabelige rationalitet (Zweckrationalitet) nok kan udpege, hvorledes man mest effektivt når bestemt mål, men ikke kan udpege hvilke mål, der er værd at forfølge (Wertrationalitet). For at holde en sådan moderne verden ud, er mennesket ifølge Marquard nødt til at kompensere. Humanvidenskaberne er en kraft til kompensation, fordi de kan fortælle: Verden må genfortrylles gennem fortælling: *Narrare necesse est*.

Det synes at være en grundlæggende præmis i Marquards tænkning, at når noget

udvikler sig i en retning, så kompenseres der i en anden – omend ikke i forholdet 1:1. Når mennesket for eksempel får tilfredsstillt nogle af sine behov, så fortvivler det endnu mere over de resterende behov. Denne måde at tænke på kan være frugtbar, men den har sine begrænsninger i sin indbyggede binaritet; den rummer ikke dialektikkens mulighed for negationens negation, og den levner ikke meget plads til at der kunne være mere end to poler.

Pseudotilfredsstillelse af meningsdeficit gennem surrogater

Det er nu Marquards tese, at tilfredsstillelsen af meningsbegæret ikke reelt finder sted, men blot øges gennem surrogatdyrkelse: Det, der ikke var godt nok første gang skal gennemleves igen; man må have to koner, to biler, to huse etc.:

“Weil der Lebenssinn verlorengegangen ist, flieht man in Surrogate, eben in das Anspruchsdenken. Die Ansprüche wachsen, weil der Sinn ausbleibt: die moderne Wohlstandsgesellschaft ist – objektiv vergeblich – der Versuch, den verlorenen Sinn durch Luxus zu ersetzen; durch eine Art umgedrehten „Overkill“ – also durch „Overlife“ – wird das Sinnlose transformiert zum Superleben. An die Stelle des Sinns treten die Zerstreung, das Geld, der Erfolg, das Prestige, das Wachstum, die Korpulenz in physischer, technischer und ökonomischer Form: die moderne Anspruchsgesellschaft ist der Kummerspeck des Sinndefizits. Weil das Leben, das man lebt, leer ist, braucht man es – und alles in ihm – mindestens zweimal: den Zweitfernseher, das Zweitauto, das Zweithaus, das Zweitstudium, die Zweitfrau oder den Zweitmann, das Zweitleben etwa als Urlaub;”

(Marquard: „Zur Diätetik der Sinnerwartung“ in Apologie des Zufälligen, p.39)

“Da man har mistet meningen med livet flygter man i surrogater, nemlig i fordringstænkning. Fordringerne vokser, mens meningen udebliver: det moderne velfærdssamfund er – objektivt forgæves – forsøget på at erstatte den tabte mening med luksus; gennem en slags omvendt ”Overkill” – also gennem ”Overlife” – bliver det meningsløse transformeret til Superliv. I stedet for meningen træder adspredelsen, pengene, succesen, prestigen, væksten, storheden i fysisk, teknisk og økonomisk form: de moderne fordringssamfund er meningstabets trøstespise. Da det

liv, man lever, er tomt, må man have det hele – og alt deri – to gange: et ekstra fjernsyn, en ekstra bil, et ekstra hus, et ekstra studium, en ekstra kone eller mand, et ekstra liv, som ferien er;”

Ifølge Marquard kan den ulykkelige tilværelse enten skyldes for lidt udbud af lykke eller for høj efterspørgsel af lykke. Løsningen er ikke at trøstespise pseudolykke, men en meningsdiæt: Vi må reducere vores forventninger til mening som lykke.

Marquard står for det forsonende og pragmatiske overfor det idealistisk-kritiske. Når han kritiserer, så er det kritikken, han kritiserer (cf. nedenfor: Kritik af Marquard).

Endvidere kritiserer Marquard, at man sådan skulle kunne finde meningen – dvs. lykken – ved at ville den direkte. Det moderne menneske er lige så nonsens, som det menneske Hegel nævner, som vil have frugt, men siger nej til æbler, appelsiner, pærer og bananer, fordi det vil have frugt. Velfærdsstaten tilbyder en helt masse, men mennesket brokker sig, for det vil have lykke.

Afsked med det perfekte

Fordi denne villen lykken i sig selv fører til ulykke, må vi tage afsked med det principielle og perfekte og slutte fred med det imperfekte. Vi må stille os tilfreds med det virkelige og de virkelige muligheder. Mulige virkeligheder kan vi ikke bruge til noget.

Legitimering og grænser for legitimering

En fare er, hvornår denne afsked med det imperfekte og sigen goddag til det foreliggende er legitimering af det faktiske bestående. At acceptere de foreliggende TV-kanaler og holde op med at drømme om intelligent TV kan, så vidt jeg kan se, være i tråd med Marquards tanke. Man må dog prøve at åbne op for at Marquard med sin diskussion af meningsbegrebet selv kunne gå ind på samme side som Kritisk teori, Frankfurterskolen og alle os andre TV-kritikere i denne diskussion, idet han kunne hævde, at netop det foreliggende TV er surrogat for tilfredsstillelse af meningsbegæret. I så fald er det foreliggende netop ikke godt nok.

Der er altså to niveauer af godt nok: På den ene side må vi forlige os med det,

historien har givet os i hænde. Men når den har givet os et falsk meningsbegær i hænde, er det på sin plads at gøre op med historien.

2. Modernitet

Et nøglebegreb i Marquards kulturdiagnoser er modernitet. I min læsning af Marquard har modernitet mindst fem betydninger:

Et meningstab (jf. ovenfor)

Et velfærdssamfund: Velfærd som compensation for meningstab (jf. ovenfor)

En videnskabeliggørelse

Infantilisering

Tribunalisering

Videnskabeliggørelse af kulturen

Videnskabeliggørelse af kulturen betyder tre ting:

a) At den videnskabelige fortælling har fået patent på at fortælle.

b) At kulturen er blevet teknificeret.

c) At mennesket ikke længere erfarer selv, hvilket fører til infantiliserings af mennesket (4).

ad. a) Videnskabens patent på fortælling

Faren består ikke i at videnskaben tager fejl, men i i) at videnskaben tager sig ud som og tror på at den ikke er en fortælling og ii) at videnskaben er den eneste fortælling. En fortælling eller fortolkning kan ikke rumme hele virkeligheden, og derfor må der en pluralitet af fortællinger til. Med Marquards ord: Man må have flere guder. Magten må fordeles. Hvilken magt? Fortolkningens magt.

Derfor er der brug for humanvidenskaberne til at bidrage med flere fortællinger. Som Milan Kundera påpeger i *L'art du roman*, så opstår romanen samtidig med det naturvidenskabelige gennembrud, og i flg. Kundera som en compensation for dennes affortrylning. Videnskaben afklæder verden; fortællingen iklæder den mening. Derfor

må humanvidenskaberne være hermeneutiske og ikke naturvidenskabsplagiater.

ad. b) Teknificering af kulturen

Marquard holder fast i at teknikken først og fremmest har aflastet mennesket; den er et gode. Imidlertid har mennesket den tendens at det, der er først er et gode, efterhånden bliver en selvfølge og ender med at blive en fjende. Aflastningerne fra det negative slår om i negativisering af aflastningen.

Vi er som prinsessen på ærten: Vi brokker os stadig mere over stadig mindre mangler. Igen gælder det: Vi må reducere vores forventninger. Løsningen ligger ikke i ærten eller i antallet af madrasser, men i prinsessen.

ad. c) Vi erfarer ikke længere selv

Videnskabeliggørelsen har muliggjort at vi kan få medieret erfaringer uden at erfare selv. Et er, at vi erfarer det meste gennem medierne. Noget andet er, at selv de, der formodes at erfare selv, erfarer gennem andre. En moderne atomfysiker foretager under 2% af sine forsøg selv. I det vi har vænnet os til at få at vide, i stedet for at erfare selv, har vi også vænnet os til at få at vide, hvordan vi skal føle. Vi har skabt en kultur af "Traumprofis", af erfaringseksperter og dåselatter.

Infantilisering

Den, der ikke erfarer selv er et barn. At være gjort til en, der ikke erfarer selv er at være infantiliseret. Dette slår blandt andet igennem som en skolegørelse: Hele livet må vi kompetenceudvikles, efteruddannes og så videre.

Tribunalisering

Hermeneutikken er at være opmærksom på fortolkningens og udlægningens begrænsninger: At reducere sin forventning om sandhed.

I middelalderen skulle mennesket retfærdiggøre sig overfor Gud. I renæssancen og oplysningstiden skulle Gud retfærdiggøres overfor mennesket – Theodiceproblemet: Hvis Gud er omnipotent, omniscient og benevolent, hvorfor er der så ondskab? Med Guds død er mennesket blevet den, der skal retfærdiggøre sig over mennesket, det der skal drages til ansvar. Hver gang der sker noget ondt, skal et menneske stilles til

ansvar. Det kalder Marquard en tribunalisering af samfundet. Tribunaliseringen er theodicéens overlevelse i verdslig form.

Positioner, der mener at sidde inde med sandheden, manifesterer også denne tribunalisering: De dømmes andre. At renoncere i forhold til sandheden er også at renoncere i forhold til dommen. Hermeneutik er derfor en tolerancens position.

3. Marquard, hermeneutiker

Med Marquard (og mange andre) bliver hermeneutikken til kulturkritik. Den kultur, han kritiserer, er den moderne kultur. Han er langt hen ad vejen en aristotelisk mådeholdstænkning, og en sådan tænkning virker bedst i samfund, der ikke er ekstreme. Derfor er hans filosofi ikke blot en kulturkritik af det moderne, den gælder også kun for det moderne.

Endelighed

At være opmærksom på fortolkningens begrænsethed, dens endelighed er ikke blot

- tidlig endelighed
- rumlig endelighed

Men også

- kognitiv endelighed: at vi ikke kan begribe hvorledes noget er hinsides vores egen begripen – eller rettere: det giver ikke mening at tale om hvorledes noget er hinsides vores begripen, for denne tale om det hinsides begrebet er stadig i begrebet (eller med Hegel: Et “an sich” er altid “an sich für uns”).

og derfor:

- hermeneutisk endelighed: at ontologi og forståelse bliver afhængig af hinanden, fordi det ikke giver mening at tale om hvordan noget er, uafhængig af, hvorledes det bliver forstået. Hermed menes ikke, at forståelsen og fortælling kan forme hvad som helst til hvad som helst, men at mennesket er et hermeneutisk væsen og at livsverdenen er en forstået verden (se Endelighedens hermeneutik).

Et svar på et meningsdeficit

Hermeneutikken er svar på et meningsdeficit og dette meningsdeficits urimelige og vedvarende forskydning i surrogat og drømme. Hermeneutikken gør opmærksom på at dette deficit skyldes en afklædning af meningssammenhænge og maner til fortællingens genpåklædning. Når verden står nøgen for videnskabernes blik, er hermeneutikken den, der kommer med en varm kåbe.

Et svar på et begrundelsesproblem

Men hermeneutikken er også i mere streng filosofisk forstand et svar på et begrundelsesproblem: Den sidste begrundelse gives ikke, derfor må vi betjene os af en "Hermeneutik der Faktizität": Vi begrunder ud fra vores altid allerede historiske givethed.

Et svar på et begyndelsesproblem

Hermeneutikken er også et svar på et begyndelsesproblem: At vi nok kan begynde forfra i vores begrundelse, men aldrig begynde med begyndelsen: Vi begynder altid med vores historisk givede viden og forstår (cirkulerende) derfra. Den hermeneutiske cirkel må erstatte den lineære begrundelse.

Tradition

Marquard knytter an til traditionen: "Vi er mere vores tradition end vores eksperimenter". Det betyder, at man bliver mere sig selv, hvis man tager historien på sig. Humanvidenskaberne skal fortælle denne historie.

Konservativ

Marquard er konservativ: i) man skal ikke tro at noget er godt, blot fordi det er nyt, og ii) vil man ændre verden, må man tage udgangspunkt i det vi er, traditionen. Man må have borgerligt mod, civil courage: at have mod til at elske det, der er. Den borgerlige verden er den historiske verden, vi har, og vil vi forandre, må det være med udgangspunkt i den.

Skeptiker

Hermeneutikeren er skeptiker i praksis. Det er at tage det for godt nok, der ikke er

perfekt.

Præentionsreduktion

At tage det for godt nok, der ikke er perfekt, betyder at reducere sine forventninger. At ville skabe himmel på jord skaber helvede på jord. Løsningen er at give afkald på de absolutte fordringer, og acceptere at kun de næstbedste løsninger findes.

Imperfektets filosofi

Deskriptivt: Vi er vores imperfektum: Vores uafsluttede tradition.

Normativt: Slut fred med det imperfekte; det er det mest perfekte der gives historisk.

4. Kritik af Marquard

Kritik ad modum Frankfurt: Marquard legitimerer det bestående Forventningshorisonten og erfaringshorisonten er i følge gledet fra hinanden, derfor må førstnævnte justeres. Marquard står her i skarp kontrast til kritisk teori, f.eks. Adorno, der mener, at hvis de to stemmer overens forstummer al kritik; det er vigtigt at bevare en vis spænding. Selv om Marquards argumentation er lokkende, så skal man holde sig for øje, at den kan legitimere det bestående: Hvis vi f.eks. synes at udbuddet i TV - og Statens udbud generelt - er for ringe, så er det blot fordi vi forventer for meget. Hvad han kan have ret i, er, at bliver forventningerne til denne verden, at man skal have himmel på jord, så skaber man helvede på jord:

“Wer nur jene perfekte Weltverbesserung zulässt, die - mit dem Prinzip >alles oder nichts< - die absolut gute Welt, z.B. mit absolutem strukturellen Frieden, herbeiführt, und vom Bestmöglichen und Nächstbesten nichts wissen will, infernalisiert das wirklich Mögliche und das Wirkliche;” (Marquard: „Zur Diätetik der Sinnerwartung“ in Apologie des Zufälligen, p.51)

“Den, som kun tillader perfekte verdensforbedringer, som - med 'alt eller intet'-princippet - fører til f.eks. absolut strukturel fred, og som ikke vil vide af det bedst mulige eller det næstbedste, infernalisierer det virkelig mulige og det virkelige;”

Forsvar af Marquard 1:

Overfor en sådan 'frankfurtersk' kritik af det forsonende og konservative i Marquards filosofi kan man i et forsvar for sidstnævnte indføre en skelnen mellem to niveauer: På den ene side er det rigtigt, at vi må forlige os med hvad historien spiller os i hænde. På den anden side bør vi ikke forlige os med det, såfremt det, der spilles os i hænde er meningssurrogat og tomme kompensationer. Kun de gode kompensationer – som f.eks. åndsvidenskabernes fortællinger – bør vi dyrke. En sådan skelnen ville skabe mere enighed mellem Frankfurterskolen og Marquard, men uenighed ville stadig bestå i hvor meget af det givne der er tomt, og hvad der er gode kompensationsmekanismer.

Forsvar af Marquard 2:

Forventningshorisont er en del af erfaringshorisonten. Marquard erfarer i den moderne epoke en opskruet forventningshorisont, som han vil korrigere. For så vidt er han også ude efter at korrigere en erfaringshorisont, en virkelighed.

Kritik ad modum Deleuze: Marquard afskærer kreativitet

En anden – mere deleuziansk – kritik ville kunne føjes til her: Marquard mener tilsyneladende, at vi skal holde os til det virkeligt mulige og det virkelige (jf. citat ovenfor). Dermed sætter han bomme ned for kreationen af nye virkeligheder med nye muligheder. Musil skelner i den forbindelse mellem mulige virkeligheder og virkelige muligheder. I Le bergsonisme skelner Deleuze mellem det reelle og det mulige på den ene side og det aktualiserede og det virtuelle på den anden side:

“C'est que le 'virtuel' se distingue du 'possible', au moins de deux points de vue. D'un certain point de vue en effet, le possible est le contraire du réel, il s'oppose au réel; mais, ce qui est tout différent, le virtuel s'oppose à l'actuel. Nous devons prendre au sérieux cette terminologie: le possible n'a pas de réalité (bien qu'il puisse avoir une actualité); inversement le virtuel n'est pas actuel, mais possède en tant que tel une réalité. [...] D'autre part, d'un autre point de vue, le possible est ce qui se 'réalise' (ou ne se réalise pas); or le processus de la réalisation est soumis à deux règles essentielles, celle de la ressemblance et celle de la limitation. Car le réel est censé être à l'image du possible qu'il réalise (il a seulement l'existence ou la réalité

en plus, ce qu'on traduit en disant que, du point de vue du concept, il n'y a pas de différence entre le possible et le réel). Et comme tous les possibles ne se réalisent pas, la réalisation implique une limitation par laquelle certains possibles sont censés être repoussés ou empêchés, tandis que d'autres 'passent' dans le réel. Le virtuel au contraire n'a pas à se réaliser mais à s'actualiser; et l'actualisation a pour règles, non plus la ressemblance et la limitation, mais la différence ou la divergence, et la création. Lorsque certains biologistes invoquent une notion de virtualité ou de potentialité organique, et maintiennent pourtant que cette potentialité s'actualise par simple limitation de sa capacité globale, il est clair qu'ils tombent dans une confusion du virtuel et du possible. Car pour s'actualiser, le virtuel ne peut pas procéder par élimination ou limitation, mais doit créer ses propres lignes d'actualisation dans des actes positifs. La raison en est simple: tandis que le réel est à l'image et à la ressemblance du possible qu'il réalise, l'actuel au contraire, ne ressemble pas à la virtualité qu'il incarne. Ce qui est premier dans le processus d'actualisation, c'est la différence – la différence entre le virtuel dont on part et les actuels auxquels on arrive, et aussi la différence entre les lignes complémentaires suivant lesquelles l'actualisation se fait” (Deleuze, *Le bergsonisme*, p. 99-100).

Altså:

Modsætningsparrene er: mulig-virkelig og virtuel-aktuel

Det mulige kan være aktuelt, men har ikke en realitet. Det er det, der kan blive virkeligt. Virkeliggørelsen foregår efter principperne lighed og begrænsning: Det virkelige skabes i billedet af det mulige, og virkeliggørelsen af noget muligt begrænser virkeliggørelsen af andet muligt. – Virkelig og mulig svarer til den tidlige Wittgensteins skelnen mellem verden (summen af realiserede sagforhold) og virkelighed (summen af mulige sagforhold, svarende til Deleuzes muligheder).

Der virtuelle virkeliggør sig ikke, men aktualiserer sig. Aktualisering forgår efter principperne forskel og skabelse; det virtuelle begrænser ikke i sin aktualisering, men skaber sine egne linjer for aktualisering.

Det virkelige består i det muliges afbildning, ligner det, hvorimod det aktuelle ikke ligner den virtualitet, som det inkarnerer. Det primære princip er et forskelsprincip: Forskellen mellem det virtuelle som man udgår fra og det aktuelle, man når til, og forskellen mellem de komplementære linjer, som aktualiseringen skaber.

Evolution er aktualisering er skabelse:

“L'évolution se fait du virtuel aux actuels. L'évolution est actualisation, l'actualisation est création”

(Deleuze: Le bergsonisme, p. 101).

Kritikken af Marquard ud fra Deleuze kunne bestå i, at Marquard ikke har blik for det virtuelle kraft til at afføde nye aktualiteter med muligheder og virkeligheder. At nedsætte forventningshorisontet er at lade sig nøje.

Det er dog ikke sikkert at Marquard selv ville finde en sådan kritik rammende, idet han vil støtte sig til at fortællingens og humanvidenskabernes fortællinger ved sin meningsdannelse netop åbner op for nye muligheder.

[Gå på opdagelse i dette tema](#)

